

UOT: 159.922.7

Cinsi zorakılığa məruz qalmış yetkinlik yaşına çatmayanların viktimoloji xüsusiyyətləri

Narın Əbilova

Bakı Dövlət Universiteti

Zahid Xəlilov küç. – 23. indeks: AZ 1148

E-mail: abilovanarin777@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-5997-3814>

Açar sözlər: yetkinlik yaşına çatmayan, cinsi zorakılıq, qurbanlar, viktimoloji xüsusiyyətlər.

Keywords: juvenile, sexual violence, victims, victimological characteristics.

Son illərdə cinsi zorakılıq hallarının artması ilk cinsi həyat təcrübəsinin yaşını olduqca azaltmış, bu zorakılığa yetkinlik yaşına çatmayan şəxslər daha çox məruz qalmışdır.

İnsanın cinayətin qurbanına çevrilmək ehtimalı viktimlikdən asılıdır. Viktimlik isə qurbanın fərdi-psixoloji xüsusiyyətləri, şəxsi keyfiyyətləri, sosial rolu, şəraitin xüsusiyyətləri ilə şərtlənə bilər. Bir çox hallarda məhz qurban cinayətkarın davranışına istiqamət verir. Sakitcə qurban mövqeyi ilə razılaşır və beləcə cinayətin törədilməsinə şərait yaradır.

Viktimologiya-qurbanın şəxsiyyətini, onun cinayətkarla qarşılıqlı münasibətini, kriminal situasiyada cinayətin qurbanının davranış xüsusiyyətlərini öyrənir. Viktimoloji tədqiqatlarda cinayətin genezisində qurbanın rolu və onun cinayətkarla münasibətləri əsas yer tutur.

Vertxamanın “Zorakılığın mənzərəsi” əsərində qeyd edir ki, cinayət hadisəsində həmişə qurban və onun psixologiyası unudulur. Əsas diqqət cinayətkarın psixologiyasının müzakirəsinə verilir. Ancaq unutmaz ki, cinayətkarın davranışını, psixologiyasını başa düşmək üçün həm də qurbanın davranış psixologiyasını dərk etmək və nəzərə almaq lazımdır.

İsveç alimi Qasser qurbanları sosioloji, psixoloji və bioloji səviyyədə tədqiq etmiş və psixoloji səviyyədə qurbanları 3 hissəyə ayırmışdır.

- passiv qurbanlar;
- şüurlu aktiv qurbanlar;
- şüursuz aktiv qurbanlar;

Əksər müəlliflərin fikrincə qurbanların yalnız 10%-i baş verən cinayətlərdə tam təqsirsizdirlər, qalan 90% isə öz davranışı ilə yaxud da zahiri görünüşü ilə “mən qurbanam” signalı verir [1].

Cinsi zorakılığa məruz qalmış yetkinlik yaşına çatmayanların viktimoloji xüsusiyyətlərini öyrənmək üçün onların anamnestik məlumatlarını, ailə tiplərini, psixi inkişafının dinamikasını, xarakter xüsusiyyətlərini, psixoseksual inkişaf məsələlərini, əqli inkişaflarını, maraq və verdişlərini, təsir və təzyiqə məruz qalıb-qalmamalarını, davranışlarının sabit motivlərini, baş vermiş hadisə zamanı davranışlarını, baş vermiş hadisəyə münasibətlərini, həmin hadisənin sosial-psixoloji, bioloji (fizioloji), əxlaqi-etik münasibətlərini, hadisədən sonra onların baş vermiş hadisəyə emosional reaksiyalarını öyrənmək olduqca vacibdir.

Baş vermiş hər hansısa cinsi zorakılıq halları zamanı cinayətin qurbanlarının viktim davranışlarının ortaqlıq xüsusiyyəti onların təcavüzkar şəxslərlə qarşılıqlı əlaqə prosesində davranışlarının ən əlverişli strategiyasını seçə bilməməsi və öz hərəkətlərini iradi cəhətdən tənzimlənməsinin pozulmasıdır. Təcavüzkar şəxslər öz qurbanlarına müxtəlif yollarla yaxınlaşır və cinsi zorakılığa məruz qalır.

-yetkinlik yaşına çatmayan şəxslə və onun valideynləri ilə dostluq əlaqələri yaratmaqla.

- yetkinlik yaşına çatmayan şəxsin özünə və onun fəaliyyət sahəsinə maraq göstərməklə (*“heç kim səni mənim kimi çox istəmir”*).

- yetkinlik yaşına çatmayan şəxsə müxtəlif hədiyyələr (mobil telefon, geyim, şirniyyat və s.) və arzuolunmaz hədiyyələr (enerji içkiləri, alkoqol, tütün məhsulları, narkotik maddələr və s.) həmçinin oyunlar, gəzintilər, şənliklər, pul təklif etməklə.

-heç bir pis hadisənin baş verməyəcəyinə yetkinlik yaşına çatmayan şəxsi inandırmaqla və əmin etməklə (*“Belə ki, mən həmin vaxt Ə.ni öpmək istəyəndə o, təəccüblü halda nə etdiyimi soruşdu, mən də ona bizim ər-arvad olacağımızı, yəni evlənəcəyimizi, ər-arvad arasında belə şeylərin olmalı olduğunu bildirdim və ona sakit olmasını və onu öpməyimə icazə verməsini dedim.”*).

- yetkinlik yaşına çatmayan şəxsi və ya onun yaxınlarını hədələmə, o cümlədən evdən qovmaqla qorxutmaqla.

- yetkinlik yaşına çatmayan şəxsin günahkar olduğunu boynuna qoymaqla (*“sən məndə ehtiras oyatmışsan”*).

- yetkinlik yaşına çatmayan şəxsi təminat və köməkdən məhrum etməklə.

-sosial şəbəkələrdən istifadə edərək yetkinlik yaşına çatmayan şəxsi razılığa gətirərək görüşməyə və ya onlarla virtual sekslə məşğul olmağa həvəs oyatmaqla [3].

Aparılan araşdırmalar nəticəsində yetkinlik yaşına çatmayanların cinsi zorakılıq hadisəsi zamanı onların 5 əsas hərəkət forması müəyyənləşdirilmişdir.

1. Özünü müdafiənin olmaması
2. Passiv müdafiə
3. Optimal aktiv müdafiə
4. Aqressiv müdafiə
5. Avtoaqressiv müdafiə

Özünümüdafiənin olmaması – yetkinlik yaşına çatmayan qurbanı hər hansı bir hərəkəti yaradan və ya əks hərəkət hesab olunan psixomotorlu reaksiya müşahidə olunmur. Belə tormozlanmanın müxtəlif səbəbləri ola bilər ki, buna qurbanın sinir sisteminin tipi, müxtəlif xəsarətlər ala biləcəyini düşünərək onda yaranmış olan qorxu, ölə biləcəyini zənn etməsi, mövcud situasiyanın tanış olmaması və s. aid ola bilər. Həmçinin bu forma eyni zamanda hər hansısa mənfəət əldə etmək üçün planlaşdırılmış şəkildə ola bilər. Belə əvvəlcədən düşünülmüş provokasiya xarakterli hərəkətlər cinayət hesab olunur və yetkinlik yaşına çatmayan qurbanları bu hal da şərti olaraq “qurban kateqoriya” sına aid etmək olar, çünki bu halda cinsi zorakılıq faktı olmur, bəzi hallarda onun təxəyyüldə düşünülmüş vəziyyəti baş verir (...B. ilə gəlməyimdən heç kimin məlumatı olmadığına və B-nin necə bir insan olduğunu bilmədiyimə görə mən qorxurdum, qorxduğum üçün də onun istəklərinə qarşı çıxma bilmirdim. B. ilə gəlməyimdən heç kimin xəbəri yox idi və düşünürdüm ki, o mənə qarşı istənilən pis hərəkətləri edə bilər və bundan da heç kimin məlumatı olmaz. Ona görə də B. ilə mehriban davranmağa çalışırdım ki, o mənə qarşı başqa hansısa bir pis hərəkətləri etməsin və imkan düşəndə mən valdeyinlərimə məlumat verim və onlar da gəlib məni aparsınlar...)

Passiv müdafiə – cinsi zorakılıq halının başlanğıc periodunda yetkinlik yaşına çatmayan qurban müəyyən qısa müddət ərzində özünü müdafiə etsə də bu hal uzun çəkmir, çünki təcavüzkar tərəfindən aqressiya davam etdiyi üçün qurban özünü müdafiəni dayandırır. Bunun əsas səbəblərindən biri qurbanın cinsi zorakılıq halından da daha ağır ziyan çəkməkdən qorxması və nəticədə özünü müdafiə fəaliyyətini başlamadan dayandırmasıdır. (...S... fiziki cəhətdən məndən çox güclü olduğu üçün ona müqavimət göstərə bilmədim və istədim ki, qışqırım. Gecə olduğuna və olduğumuz otağın pəncərələri olmadığına görə fikirləşdim ki, mənim

səsimi eşidən olmayacaq və qışqırıq səsimdən əsəbləşib mənə hansısa başqa xoşagəlməz qəddar hərəkətlər edəcək. Çünki, S... məni dinləmək istəmirdi və kobud formada çəkməklə paltarlarımı soyundurmağa çalışırdı...)

Optimal aktiv müdafiə – yetkinlik yaşına çatmayan qurban təcavüzkara qarşı müxtəlif formalarda həm verbal, həm qeyri-verbal təsirlər göstərməyə çalışır. Bəzi hallarda bu cinsi zorakılıq halının dayandırılması üçün yetərli olsa da bəzi hallarda zorakılıq qorxusu azaldığı zaman qurban tərəfindən özünü müdafiə də dayandırılır. Qurbanın bu vəziyyəti müəyyən bir ana qədər davam edir və qurban təcavüzkara heç bir zərər vurmur, yalnız ona müəyyən müqavimət göstərməyə çalışmaqla kifayətlənir. Məsələn, əgər təcavüzkar əlini tutursa onun əlini kənarlaşdırmağa, vurmağa çalışsa özünü zərbədən qorumağa, paltarını cırarsa ancaq açıq qalan bədən üzvlərini örtməyə çalışması ilə ona mane olmağa çalışır (...Y. bu dəfə etirazını bildirdi və cinsi əlaqədə olmaq istəmədiyini dedi. Ancaq mən ona dedim ki, o istəsə də istəməsə də biz cinsi əlaqədə olmalıyıq. Bu zaman Y. mənə müqavimət göstərüb ağrıdığını, cinsi əlaqədə olmaq istəmədiyini bildirsə də mən onun sözünə məhəl qoymayıb onu soyundurdum və zorla əlaqədə oldum. Həmin vaxt hiss edirdim ki, o çox ağrıyır. Ancaq o mən onun əllərini tutub onunla cinsi əlaqədə olmağa davam etdim...)

Aqressiv müdafiə – bu formada qurban özünü qorumaq məqsədi ilə cinsi zorakılıq müddətində özünü aqressiv aparır və bu zaman qurban cinayətkara çevrilə bilər. Zorakılığın sonlandırılması qurbanın aqressiv davranışını hər zaman dayandırmır. Baş vermiş cinayət hadisələrinin birində E. saat 22:00 radələrində yetkinlik yaşına çatmamış Z-ni doğum günü qonaqlığından evə aparan zaman fiziki gücündən istifadə edərək Z.-ya cinsi zorlama etmiş, Z. ona aktiv müqavimət göstərmiş, zorakılıq bitdikdən sonra E. öz yolu ilə evə tərəf gedən zaman Z. yerdən tapdığı daş ilə arxadan E.-ni başından vurmuş, nəticədə E. ağır kəllə-beyin zədələri almış və onun sağlamlığına ziyan dəymişdir. Bu halda zorakılığa məruz qalan zaman təcavüzkara heç bir fiziki zədə toxundura bilməyən yetkinlik yaşına çatmayan qurban yalnız aktiv cinsi zorakılıq bitdikdən sonra öz aqressiyyasını həyata keçirə bilmişdir.

Avtoaqressiv müdafiə – bu zaman qurban aqressiyyasını özünə yönəldir. Zorakılıq zamanı qurbanda ağır psixoloji pozğunluq yaranır, hansı ki, bu halda da qurbanın intihara cəhd etməsi ilə nəticələnə bilər [5].

Aparılan araşdırmalar nəticəsində özünü müdafiə formaları və cinsi zorakılıq halının dayandırılması arasında heç bir asılılıq müşahidə olunmamış, hər hansı

özünü müdafiə formasının olması cinsi zorakılığın həm dayandırılmasına, həm də təcavüzkarın aqressiyasının artmasına səbəb ola bilər.

Cinsi zorakılıqdan sonra yetkinlik yaşına çatmayan qurbanlar qarşı tərəfə iki cür münasibət göstərir:

-cinayətkarı hər bir yolla cəzalandırmaq – yəni hüquq mühafizə orqanlarına müraciət edərək öz sosial vəziyyətindən istifadə etmək.

-cəmiyyətin mümkün “sosial cəza” sından çəkinərək baş vermiş cinayət faktını gizlətməyə çalışması, çünki kənar şəxslərin ona göstərdiyi mənfi reaksiya baş vermiş cinsi zorakılıq halından daha ağır ola bilər. Bəzi hallarda bu halın cəmiyyət tərəfindən bilinməsi ağır psixoloji vəziyyətlə nəticələnir və hətta yetkinlik yaşına çatmayan qurbanların intiharına səbəb ola bilər.

Bəzi hallarda qurbanlar baş verən hadisədə əsas günahkarı kimi özünü görür, səbəb olaraq özünün davranışının səhv olmasını, cəlbədicə geyimini və hadisənin qarşısını almaq üçün heç bir şey göstərməməsi ilə izah edirlər. Bu vəziyyətdə onlar baş vermiş hadisəyə görə özünü emosional cəhətdən tükənmişlik hissi, baş verənləri anlamaqda çətinliklərdə yarana bilər.

Nəticə

Mövcud ədəbiyyatın təhlili və aparılmış müşahidələr göstərir ki, bir çox cinsi zorakılığa məruz qalmış yetkinlik yaşına çatmayanlar-baş verən hadisənin ətrafdakılar (ailə üzvləri, dostları və s.) tərəfindən bilinməsi, onlara qarşı münasibətin mənfiyə dəyişəcəyinə, cəmiyyətdəki statuslarının sarsılacağı ilə nəticələncəyinə inanırlar. Qeyd etmək lazımdır ki, cinsi zorakılığa məruz qalmış qurbanlar ətrafdakıların baş verən vəziyyətə münasibətinə qarşı çox həssas olurlar. Onların tənqid olunması onun psixoloji vəziyyətinin daha da dərinləşməsinə, mənəvi dəstək isə onun vəziyyətinin sakitləşməsinə köməklik göstərə bilər. Həmçinin cinsi zorakılığa məruz qalmış uşaqlara psixoloqlar tərəfindən profisional dəstəyin olunması və psixoloji işlərin aparılması onların hazırkı vəziyyətinin yaxşılaşmasına səbəb olar.

Ədəbiyyat

1. Bayramov Ə.S., Əliyev B.Ə. Hüquq psixologiyası - Bakı, 2012.
2. Şabanov S.F. Cinsi cinayətlərə dair işlər üzrə məhkəmə-psixoloji ekspertizasının təşkili və keçirilməsi. Metodik vəsait. Bakı, 2002.
3. Uşaqların Cinsi İstismar və Seksual Xarakterli Hərəkətlərdən Müdafiəsinə dair Avropa Şurası Konvensiyası. Lanzarote, 2007

4. Сафуанов Ф.С. Судебно-психологическая экспертиза: учебник для вузов. Москва, 2021
5. <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S014521349090014>
6. Irving B. Weiner Randy K. Otto, The Handbook of Forensic Psychology. USA, 2013

Victimology Characteristics of Children Exposed to Sexual Violence

Narin Abilova

Abstract

In the article, the main form of action of sexually abused minors during the incident of sexual violence defined. The ways in which the aggressors approach their victims and subject them to sexual violence have investigated. Also information was given about providing professional support to children who have been sexually abused and conducting psychological work to improve their current situation.

Məqalə Bakı Dövlət Universitetinin Psixologiya kafedrasının iclasında müzakirə edilərək çapa məsləhət görülmüşdür. (Protokol 6)

Rəyçi: R.H. Qədirova, psixologiya elmləri doktoru, professor

Məqalə redaksiyaya 06 iyun 2024-cü ildə daxil olmuşdur